

**İlköğretim Öğretmenlerinin Siber Zorbalık
Algılarının İncelenmesi: Siirt Örneği**

**Perception Of Teachers Working At
Primary Schools
On Cyberbullying: An Example Of Siirt**

Yazar

Yunus TOPRAK

yunustoprakk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7990-3752

Doç .Dr. Fatih BOZBAYINDIR

fatihbozbayindir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5393-0955

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 4 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 29 Kasım 2022

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2022

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 10, Sayı 2, Aralık 2022

İLKÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN SİBER ZORBALIK ALGILARININ İNCELENMESİ: SİİRT ÖRNEĞİ⁶

ÖZET

Bu çalışma ortaokullarda görevli yöneticilerin siber zorbalıkla ilgili düşüncelerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, Siirt merkezdeki ortaokullarda görev yapan 14 okul yöneticisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, nitel desenli fenomenolojik bir araştırmadır. Araştırma sonuçlarına göre: Teknik bilgiye gereksinim duyan siber zorbalık sorunlarının yöneticiler tarafından daha az karşılaşılan sorunlar oldukları belirlenmiştir. Siber zorbalıkla mücadeleyle ilgili olarak yöneticilerin bir kısmı kendi imkânları doğrultusunda okullarda teknik anlamda tedbirler alarak siber zorbalıkla mücadele ettikleri ifade edilebilir. Siber zorbalığın eğitime, sınıfa, öğrenci arası ilişkilere, öğretmen-öğrenci ilişkisine ve okul disiplinine bir takım olumsuz etkileri vardır. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak bir takım çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: siber zorbalık, siber zorbalık algısı, zorbalık

PERCEPTION OF TEACHERS WORKING AT PRIMARY SCHOOLS ON CYBERBULLYING: AN EXAMPLE OF SİİRT

ABSTRACT

This study was conducted to determine the ideas of the managers working in secondary schools about cyberbullying. The research was carried out with 14 school administrators working in secondary schools in the city center of Siirt. The research is a phenomenological research with a qualitative pattern. The results of the research found out that the cyberbullying problems that require technical knowledge are the problems that are rarely encountered by the managers. Regarding struggles to overcome cyberbullying, it can be stated that some administrators are determined to take technical measures in schools by their personal efforts. Cyberbullying has some negative effects on education, classroom, student relations, teacher-student relations and school discipline. Depending on the results of the research, some suggestions are presented.

Key Words: Cyberbullying, Cyberbullying Perception, Bullying

⁶ Makale yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan beri doğa ile sürekli etkileşim içinde olmuş, doğayı anlama ve doğa ile bütün halinde yaşama çabası içerisinde bulunmuştur. Bu etkileşim sonucunda insanoğlu ateşin bulunmasından başlayarak sürekli doğaya hükmetme yolunda çeşitli icatlar ortaya koymuştur. 17. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da meydana gelen teknolojik gelişmeler, İngiltere'nin başını çektiği Sanayi Devrimi ile hız kazanmıştır. Bunun sonucunda ise toplumsal değişim derinden etkilenmiştir. Teknolojik gelişmeler 20.yüzyılının ortalarına doğru toplumun hemen her alanında kendini göstermiş, insanoğluna sağladığı birçok yararına rağmen zorlukları da beraberinde getirmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde en büyük buluşlardan biri olan internet insanoğlunun yaşamını derinden etkilemiştir. İnternette beraber insanların iletişim şeklinde değişiklikler meydana gelmiştir. Ortaya çıkan yeni iletişim araçları, insanların günlük hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar internet vasıtasıyla dünyaya açılmış, dünyanın öbür ucundaki hiç tanımadıkları insanlarla iletişim kurmaya başlamış, farklı hayatları öğrenme ve evrenselleşme, günlük hayatlarının bir parçası olmuştur.

21. yüzyılın devrim niteliğindeki teknolojik icatlarından biri olan internet beraberinde birtakım olumsuzluklar ve buna bağlı olarak zorlukları da beraberinde getirmiştir. İnternete bağımlılığı arttıran bazı teknolojik araçlar (akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayar ve çeşitli oyun konsolları) günlük hayatta toplumu etkilemeye başlamıştır. Ülkemizde yapılan araştırmalar gösteriyor ki (Usta, 2015) internet kullanıcılarının üçte birinin 10-15 yılı aşkın zamandır internet kullandığı, internet kullanan ortalama bir insanın günde yaklaşık 5,86 saat internette zaman geçirdiği ve bu oranın eğitim düzeyine bağlı olarak 6,39 saate kadar çıktığı belirtilmiştir.

İnternet ile beraber ortaya çıkan iletişim araçları ve sosyal medyanın hayatın vazgeçilmez bir parçası olması ortaya birtakım avantajların yanında bazı dezavantajlarda getirmiştir. Sosyal medya, insanlar arasındaki gündelik iletişimde meydana gelen ruhsal durumlarının desibel ortamlara aktarılmasına neden olmuştur. İnsanlar öfkelerini, hal ve hareketlerini, tacizlerini ve tehditlerini siber ortamlarda devam ettirmişlerdir. İletişim teknolojileri böylece insanlığa sunduğu rahat, verimli ve yeni dünyaların yanında zorbaca hal ve hareketlerde bulunan kişiler için de yeni imkanlar sunmuştur. (Dursun & Akbulut, 2010). İnternette beraber ortaya çıkan bu karanlık yüz, siber zorbalığın akademik olarak araştırılmasını ve toplumsal olarak meydana getirdiği etkileri tartışma konusu haline getirmiştir.

Siber zorbalık olarak adlandırılan bu durum bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar kısaca internete erişim imkanı olan her türlü teknolojik araçlarla sürdürülen bir zorbalık türüdür. (Hunter, 2012) Sanal zorbalık, internet zorbalığı ve elektronik zorbalık gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkan siber zorbalık; insanların iş hayatından aile hayatına kadar olumsuz bir şekilde etki etmektedir. Akademik olarak tanımlamak gerekirse siber zorbalık, kendisini savunmasız bir şekilde hisseden bireylere karşı grup veya başka kişilerce internet erişimi bulunan cihazlarla sürekli olarak saldırganca bir tutum ve davranış içerisinde bulunmadır. (Smith, 2008).

Siber zorbalık, geleneksel zorbalık türüyle benzer yönere sahip olsa da geleneksel zorbalıktan farklı olarak; siber zorbalık için teknolojik cihaz kullanımı gerekmektedir. Bu zorbalık türüne karışan bireyler, teknolojik iletişim araçlarına sahip olmalıdır. Bir diğer farklı yönü ise siber zorbalık için herhangi bir mekana ihtiyaç duyulmamaktadır. Siber zorbalığa uğrayan bireyler zaman ve mekana bağlı olmaksızın zorbalığa uğrayabilirler. (Williard, 2007).

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki siber zorbalık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en sık karşımıza çıkan zorbalık yöntemlerinin başında karşısındaki kişiye ağza alınmayacak hakaretler etme, küfretme, bireylerin kusurlu ve eksik yönleriyle alay etme, küçümseyici lakaplar takma, izinsiz olarak kişilerin fotoğraflarını paylaşma gelmektedir. Bu yönüyle bakıldığında siber zorbalık bireylerin hayatında olumsuzluklar yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum siber zorbalığı tartışılıp üzerinde önemle durulması gereken bir sorun haline getirmiştir. Ortaokullarda görev yapan öğretmen ve yöneticiler, öğrencilerin birbirlerine farklı şekilde siber zorbalık davranışlar sergilediğini gözlemlemekte fakat bu duruma tam olarak çözüm bulma konusunda sıkıntı çekmektedirler. (Robin M. Kowalski, Limber, & Agatston, 2008).

Eğitim ve Siber Zorbalık

Siber zorbalık, bireyin yaşına, eğitim seviyesine ve sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın hayat boyu devam eden bir olgudur. (Akbulut & Erişti, 2011.) Bu açıdan bakıldığında siber zorbalık sayılabilecek davranışlar ve bu davranışların sonuçlarının okul ortamında meydana gelmesi ve etkilerinin okul dışında da devam etmesi mümkün olabilecek bir durumdur. (Ayas & Horzum, 2011). Siber zorbalık diye adlandırabileceğimiz davranışlar birçok ortamda meydana gelse de genellikle öğrencilerin okuldaki olumsuz iklim koşulları bu duruma neden olarak gösterilmektedir. Velilerin ve öğrencilerin okulda en sık karşılaştığı sorunların başında siber zorbalık geldiği tespit edilmiştir. (Beale & Hall, 2007). Bundan dolayı okullar, siber zorbalık davranışlarının sergilendiği yer olabilmektedir. Eğitime gönül vermiş kişilerin bu alanda akademik olarak çalışmalar yapması yaşanan bu olumsuz davranışların çözülmesine katkıda bulunacaktır.

Siber Zorbalığın Bireyler Üzerinde Etkileri

Siber zorbalık ve geleneksel zorbalığın etkileri hakkında yapılan araştırmalar gösteriyor ki her iki zorbalıkta da bireyde benzer etkiler meydana gelmektedir. (Capadocia, Craig, & Pepler, 2013; Wade & Beran, 2011.) Yapılan bazı araştırmalar (Fredstorm, Adams, & Gilman, 2011; Machmutow, Perren, Sticca, & Al sakker, 2013; Menesini & Nocentini, 2009; Perren, Dooley, Shaw & Cross, 2012; Sakellariou, Carroll & Houghton, 2012; Schneider, O'Donnell, Stueve & Coulter, 2012; Smith, 2008; Sticca, Ruggieri, Alsaker & Perren, 2013.) ise siber zorbalığın geleneksel zorbalığa göre daha derin ve etkisinin uzun süre devam ettiğini ortaya koymuştur. Siber zorbalık vakalarında ölümle sonuçlanabilecek olayların daha sık görüldüğü ortaya çıkmıştır. (Bonanno & Hymel, 2013.)

Geçmişten günümüze kadar farklı ülkelerde yapılan araştırmalar gösteriyor ki siber zorbalığın sonuçları bireyler üzerinde olumsuz izlenimler bırakmıştır. Araştırmalar siber zorbalığın özellikle gençler üzerinde sağlık problemleri, uyku düzensizliği gibi olumsuz sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bireyler psikolojik açıdan topluma uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Yapılan birçok araştırmada gençlerin duygusal olarak da sıkıntılar çektiğini ortaya koymuştur. Psikolojik açıdan dışlanan gençlerde görülün bazı olumsuz duygular (endişe, korku, travma, depresyon) bireyleri yalnızlığa sürüklemiştir. Yaşanan tüm bu psikolojik sıkıntılar bireylerde intihara meyilli duygular geliştirmiştir.

Siber zorbalığa maruz kalan bireylerde yaşanan travmaların şiddeti olayların yaşanış biçimlerine göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin bu zorbalığı yapan kişilerin tanınmaması veya siber zorbalığın meydana geldiği ortamda bulunan kişilerin sayısı bu şiddeti etkileyen durumlardan bazılarıdır. (Dredge, Gleeson & Garcia, 2014). Geleneksel zorbalıkta yaşanan endişe (anxiety) mağdur olan bireyde fazlaysa, siber zorbalığa uğrayan bireyde çok daha fazladır. Bunun nedeni siber zorbalığa uğrayan birey failin kim olduğunu bilmemektedir. Etrafındaki herkes şüpheli durumundadır (Garnefski & Kraaij, 2014). Bu durum bireylerin psikososyal problemler yaşamasına neden olmaktadır çünkü kişi kendisini savunmasız ve her an tehlikede hissetmektedir.

Siber zorbalık bireyleri farklı şekillerde etkilemektedir (Özdemir, 2014). Bireylerin cinsiyeti, yaşı, sosyal desteğin niteliği ve olayın meydana geldiği zamana göre mağduriyet durumu farklılık göstermektedir (Mckenna & Bargh, 1998; Vander, Overbeek, Engels, Scholte, & Meerkerk, 2009). Ergenlik çağına gelmiş bireylerin internet, tablet ve akıllı telefonlarda geçirdiği zaman arttıkça siber zorbalığa uğrama olasılıkları da artmaktadır (Brown, DeMaray, & Secord, 2014; Levy et al., 2012).

Yapılan bazı araştırmalara (Dredge et al., 2014; Hinduja & Patchin, 2010) göre de siber zorbalık, bireylerin hayatlarında herhangi bir olumsuzluk meydana getirmemiştir. Bu durum zorbalığa uğrayan bireylerin zorbalığı yapan kişinin aptal olduğunu, yapacak bir işinin olmadığını düşünmesinden dolayıdır (Burgess, Patchin, & Hinduja, 2009).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, ortaokullarda görevli idarecilerin siber zorbalık algı düzeylerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda aşağıda yer alan sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Son günlerde bulunduğunuz okulda herhangi bir siber zorbalıkla karşılaştınız mı? Eğer karşılaştıysanız, bu sorun hakkında detaylı bilgi verir misiniz?

- 1.1. Karşılaştığınız bu sorunun üstesinden nasıl geldiniz?
2. Eğitim açısından siber zorbalığın önemli bir problem olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konu hakkındaki görüşlerinizi nedenleri ile açıklar mısınız?
 - 2.1. Sınıf ortamındaki süreçleri siber zorbalık nasıl etkiliyor?
 - 2.2. Siber zorbalık, öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerini nasıl etkiliyor?
 - 2.3. Siber zorbalık, öğrencilerin öğretmenleriyle olan ilişkilerini nasıl etkiliyor?
 - 2.4. Genel olarak bakıldığında siber zorbalığın okul içi disipline verdiği zararlar nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desenleme tercih edilmiştir. Okullarda siber zorbalık konusunda fikir sahibi olduğu düşünülen okul yöneticileriyle yapılan mülakatlarda siber zorbalık sorunu hakkındaki görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları yöneltilerek veriler toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerde sorular önceden bellidir ve bu sorulara yönelik veriler toplanmaya çalışılır (Karasar, 2014). Bundan dolayı yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde belli bir düzeyde standart ve esneklik vardır. Yazmaya ve doldurmaya dayalı anketler ve testlerde sınırlılığın ortadan kalkmasına yardımcı olur (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

Çalışma Grubu ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın çalışma grubunda 2015-2016 eğitim öğretim yılında Siirt merkezdeki ortaokullarda görev yapan 14 müdür ve müdür yardımcısı durum örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Belirlenen müdür ve müdür yardımcılarıyla mülakatlar yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulara yanıt aranmıştır. Yöneticilere ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Grubun Kişisel Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğretmenlik (kıdem)	Yöneticilik (kıdem)	Branş
Y1	E	36	8	4	Sosyal Bilgiler
Y2	E	36	15	3	Matematik
Y3	E	35	3	10	Sosyal Bilgiler
Y4	E	36	14	2	Matematik
Y5	E	40	18	5	Matematik
Y6	E	28	5	1	Bilişim Tek.
Y7	E	38	13	1	Matematik
Y8	E	34	11	1	Türkçe
Y9	E	35	9	1	Türkçe
Y10	E	35	12	4	Sosyal Bilgiler
Y11	E	34	6	5	İngilizce
Y12	E	34	8	4	Matematik
Y13	E	35	9	4	Matematik
Y14	E	27	3	3	Rehberlik

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcılara ait kişisel bilgileri belirlemek için kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda kişisel bilgilere ait 5 soru ve okul yöneticilerinin siber zorbalığa yönelik fikirlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan 6 açık uçlu soru bulunmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularını hazırlamak için

literatürden yararlanılmıştır. Sorular hazırlandıktan sonra eğitim bilimleri dalında doktora derecesine sahip 2 akademisyenin görüşüne sunulmuş ve yapılan geri dönütlere dayalı olarak hazırlanan sorular yeniden düzenlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun güvenilirliğini sağlayabilmek için 1 okul müdürü ile görüşme yapılmıştır. Bu görüşmenin sonucunda veri toplama aracına son şekli verilmiştir. Bu görüşme sonucunda elde edilen veriler araştırmaya dahil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri yöneticilerle yapılan mülakatlar sonucunda toplanmıştır. Görüşmelerde ilk olarak yöneticilere siber zorbalık ve araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın nitel verileri betimsel analiz ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Betimsel analizin amacı, elde edilen verilerin düzenlenip yorumlanmış şekilde okuyucuya sunmaktır. Bu yüzden katılımcıların konu hakkındaki görüşleri genellikle doğrudan aktarılır. İçerik analizinde ise katılımcıların görüşleri öncelikle kodlara ayrılır. Bu kodları kendi aralarında karşılaştırarak temalar oluşturulur (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Nitel veriler, araştırmacı ve nitel araştırmalarda deneyim sahibi bir öğretmen ile birlikte kodlanmıştır. Anlaşılmayan kodlarda nitel araştırmalarda deneyimli doktora derecesine sahip bir akademisyenin görüşlerine başvurulmuş ve düzeltmeler yapılmıştır. Kodlamaların güvenilirliğini belirlemek için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) bağıntısı kullanılmıştır. Buna bağıntıya göre araştırmanın kodlama güvenilirliği 0.85 olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

1. Okul Yöneticilerinin Siber Zorbalık Algıları ve Siber Zorbalıkla Karşılaşma Durumları

Araştırmada siber zorbalıkla alakalı bir sorunla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları okul yöneticilerine sorulmuştur. Araştırmaya katılanlardan 7 kişi siber zorbalık ile karşılaşmış, 7 kişi ise bu sorunla karşılaşmadığını belirtmiştir. Siber zorbalık davranışı ile karşılaşan okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunlar içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizine göre elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Okuldaki Yöneticilerin Siber Zorbalıkla Karşılaşma Durumları Ve Siber Zorbalık Algılarına İlişkin İçerik Analiz Sonuçları

Tema	Alt tema	Kod	Frekans
Siber zorbalık	Zorbalık	Ahlaksız paylaşımlar yapma	4
		Tehdit etme	4
		Hakaret etme	2
	Teknik zorbalık	Fake hesap	1
		Kimlik bilgilerine izinsiz erişim sağlama	1

Tablo 2'ye bakıldığında araştırmaya katılanların görüşleri zorbalık ve teknik zorbalık şeklinde 2 alt temada incelenmiştir. Katılımcılar, siber ortamda bireyin kişiliğine yönelik zorbalıkla daha çok karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Teknik anlamda meydana gelen zorbalığın daha az olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların karşılaştıkları zorbalıklarla ilgili aşağıda bazı örnekler yer verilmiştir.

Y9: Öğrencilerin e-okul ve EBA gibi uygulamalarla birbirlerine karşı zorbalık yapması ile karşılaştım. Öğrenciler arkadaşlarının kimlik bilgilerini kullanarak EBA üzerinden arkadaşları adına küfür ve hakaret içerikli paylaşımlar yaptıkları ve arkadaşlarının profil resimlerini değiştirerek ahlak dışı fotoğraflar koymalarıyla karşılaştım. Sosyal medyadan arkadaşları adına fake hesap açarak paylaşım yaptıklarını gördüm. Okullardaki akıllı tahtaların duvar kâğıdına ahlak dışı resimleri koyduklarına şahit oldum.

Y6: Evet. Erkek öğrencilerimizden bazıları kız öğrenciler adına sosyal medya hesabı açarak ağza alınmayacak bazı sözler ve uygunsuz içerikler paylaşmıştı.

Y10: Bazı öğrencilerin kendi aralarında facebook, whatsapp ve instagram üzerinden küfür, argo ve hakaret içeren paylaşımlar yapması. Okul ve sınıf ortamında düzeni bozabilecek davranışların yapılması.

1.1. Yöneticilerin siber zorbalık karşısında müdahale yöntemleri

Araştırmaya katılanların karşılaştıkları problemlerin çözümüne yönelik neler yaptıklarına ilişkin vermiş oldukları bilgiler üzerine yapılan içerik analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yöneticilerin Siber Zorbalık Sorunlarına Müdahale Yöntemleri İlişkin İçerik Analizi Sonuçları

Tema	Alt tema	Kod	Frekans
Yönetici siber zorbalık sorununa yaklaşımları	Sorunun belirlenmesi	Teşhis	3
		Konsültasyon	1
	Müdahale	Veli bilgilendirme	3
		Rehberlik servisine yönlendirme	3
		Öğrenciyi uyarı	1
		Teknik sınırlama	1

Araştırmaya katılanların karşılaştıkları siber zorbalık sorunu için geliştirdikleri çözümler 2 alt tema altında toplanmıştır. Bunlar: sorunun belirlenmesi ve soruna müdahale şeklindedir. Buna göre yöneticiler bu sorunun çözümüne yönelik öncelikle konuyu anlamak için rehberlik ve BÖTE öğretmenlerinden konu hakkında görüş aldıklarını belirtmişlerdir. Daha sonra yöneticiler velileri konu hakkında bilgilendirme, rehberlik servisleriyle işbirliği, öğrenciyi ikaz etme gibi çeşitli teknikler kullandıkları anlaşılmaktadır. Yöneticiler kendi imkânlarına göre çeşitli önlemler aldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların maruz kaldıkları zorbalıklarla ilgili aşağıda bazı örnekler yer almaktadır.

Y9:EBA'da öğrencilerin arkadaşlarının profiline girerek kötü paylaşımlar yapmalarını engellemek için EBA'yı düzenli olarak kontrol edip yapılan paylaşımları sildim. Öğrencilerin kimlik bilgilerini ve şifrelerini arkadaşlarıyla paylaşmamaları için uyarılarda bulunup neler yapmaları gerektiği hakkında bilgiler verdim. Akıllı tahtaların amacı dışında kullanılmaması gerektiğini ve ahlak dışı olabilecek resim ve yazıların akıllı tahtalarda yer almaması gerektiğini söyledim.

Y10: İlgili öğrencilerin velileri okula çağırılıp gerekli bilgilendirmeler yapıldı ve öğrencilerin akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi internet erişimi olan cihazları gereğinden fazla kullanmaması gerektiği hakkında okul rehberlik servisi velileri bilgilendirdi.

Y2: Öğrencilerin velileri ile görüşmeler yapıldı. Rehber öğretmen gözetiminde öğrencilerle görüşüldü.

Y6: Öncelikle sorunun kaynağına inmek için olayın nedenlerini araştırdık. Zorbalığa maruz kalan kız öğrenci ile rehber öğretmen gözetiminde konuşup şüphelendiği kişileri ve bu olaya sebep olan durumlar hakkında bilgiler topladık.

Yöneticileri en çok zorlayan hususlar ise velilerin ve öğrencilerin yaşanan problemi kabullenmede zorluk çektiği belirlenmiştir. Bu konuda:

Y11: Problemin çözümünde bizi en çok zorlayan şey olaya karışan iki tarafın da suçlamaları reddetmeleriydi.

Y6: Zorbalığa maruz kalan şahsın bulunması ve yapılanları kabullenmesi, süreci en çok zorlayan olaylardan biriydi. Velilerin karşı karşıya gelip istenmeyen bazı olaylara sebebiyet verme ihtimali ise bizi zorlayan bir diğer konuydu.

Y10: Velilerin koruyucu tutum içine girerek olaya karışın çocuğunun kabahatini görmezden gelmesi.

2. Yöneticilerin Siber Zorbalık Siber Zorbalığı Eğitim Açısından Değerlendirmesi

Araştırmaya katılan yöneticilere "Eğitim açısından siber zorbalık önemli bir problem midir? sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan 14 yöneticiden 13 tanesi siber zorbalığın önemli bir sorun

olduğunu belirtmiş sadece 1 yönetici daha önce siber zorbalıkla karşılaşmadığı için konu hakkında yorum yapamayacağını belirtmiştir. Araştırmaya katılan yöneticilerin eğitim açısından siber zorbalığın ne gibi sorunlar teşkil ettiğine yönelik görüşleri alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda yapılan içerik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 4’de belirtilmiştir.

Tablo 4. Siber Zorbalığın Eğitime Etkisine İlişkin İçerik Analizi Sonuçları

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Siber zorbalığın etkileri	Akademik sorunlar	Derslerde başarısızlık	4
		Derse odaklanamama	2
		Devamsızlık	2
	Ruhsal sorunlar	Psikolojik olumsuzluklar	2
		Şiddet	1
	Sosyal sorunlar	Çeteleşme	2
		Arkadaşlar arası güven sorunu	1

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan yöneticilerin görüşleri akademik, ruhsal ve sosyal sorunlar olmak üzere üç alt temada toplanmıştır. Buna göre araştırmaya katılan yöneticiler siber zorbalığın olumsuz olarak eğitimi etkilediğini, öğrencilerin arkadaşlarına karşı güvensizlik yaşadığını ve öğrencilerin psikolojik sorunlar yaşadığını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin bu konu hakkındaki görüşleri aşağıda bazı örneklerle sunulmuştur.

Y10: Eğitim açısından önemli bir sorundur. Siber zorbalık yapan öğrenci profili genel olarak internet ortamlarında yoğun olarak vakit geçiren öğrencilerdir. Bu tip öğrenciler tablet, akıllı telefon ve bilgisayar ortamında ciddi vakit harcadığından dolayı derslerine yeterli ilgi göstermiyor ve akademik başarısı düşüyor.

Y9: Öğrencilerin kimlikleri ortaya çıkmadan arkadaşlarına zorbalık yapabildikleri için ben bunu bir sorun olarak görüyorum. Yaptığı paylaşımlardan dolayı diğer öğrencilerden çekinmesinden dolayı okula gelmeme, okulda gruplaşma ve kavgalara sebep olduğunu gördüm.

Y14: Siber zorbalığa maruz kalan kişinin psikolojik olarak olumsuz etkileneyeceği bu durumda öğrencinin eğitimini olumsuz etkileyeceği görülmektedir.

Y7: Siber zorbalık, çocukların birbirleriyle olan ilişkilerine zarar vermektedir. Çocuklar fiziksel olarak birbirlerine zarar verebilir.

Siber zorbalığın sınıf içinde etkisi

Araştırmaya katılan yöneticilere siber zorbalığın sınıf içerisinde nasıl bir etki yaratacağı sorulmuştur. Araştırmaya katılan 14 yöneticiden 13’ü sınıfta olumsuz etkiler yaratacağını belirtmiş, bir yönetici ise sadece siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin sınıf içindeki tutum ve davranışlarını olumsuz olarak etkilediğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan yöneticilerin bu konuda hakkındaki görüşleri için yapılan içerik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Siber Zorbalığın Sınıfa Etkisine İlişkin İçerik Analizleri Sonuçları

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Siber zorbalığın sınıfa olumsuz yansımaları	Bireysel yansımalar	Bireyde tedirginlik	5
		Motivasyonda düşüş	3
		İçe kapanma	1
	Sınıfa yansımalar	Dersin verimini düşürme	2
		Derse katılımında düşüş	1

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalığın sınıfa etkisi, birey üzerindeki etkisi ve sınıfa yansımaları alt temalar altında incelenmiştir. Araştırmaya katılan yöneticiler siber zorbalığın sınıftaki eğitimi doğrudan olumsuz olarak etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca siber zorbalığın bireyi psikolojik açıdan olumsuz etkilediğini ve bunun sonucu olarak

eğitimi de olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin konu hakkındaki görüşleri için aşağıda örnekler verilmiştir.

Y3: Öğretmenin ders esnasında herhangi bir problem yaşadığını dşünmiyorum fakat siber zorbalığa uğramış ğrenci sınıf içerisinde eğitim anlamında verim almayabilir.

Y11: Siber zorbalık, eğitim ğretim süreçlerini olumsuz olarak etkilemekte ve sınıf içindeki motivasyonu düşürmektedir.

Y9: Öğrenciler siber zorbalığa maruz kalmamak için arkadaşlarının dikkatini çekmek istememektedir. Bunun sonucunda derse etkin olarak katılmayan ğrenci derste söz almamaktadır. Derse kendini veremeyen öğrenciler, eğitimi tam olarak almamaktadır.

Y4: Öğrenciler birbirlerine karşı güvensizlik yaşamaktadır. Birbirlerine iftira atmaları, dedikodu yapmalarından dolayı başarı dzeyeleri düşmektedir. Sınıf içerisinde kutuplaşmalar ve gruplaşmalar meydana gelmektedir.

Y6: Siber zorbalık sınıf ortamını olumsuz etkilemektedir. Ders esnasında sürekli olarak atışmalar meydana gelmekte ve dersler kesintiye uğramaktadır. Bu durum dersin verimliliğini düşürmektedir.

Siber zorbalığın ğrenci ilişkilerine etkisi

Araştırmaya katılan yöneticilere siber zorbalığın öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerini nasıl etkilediği sorulmuştur. Araştırmaya katılan 14 yönetici siber zorbalığın öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcılar, konu hakkındaki görüşlerini belirtmişler ve yapılan içerik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Siber Zorbalığın ğrenci İlişkilerine Etkisine Ait İçerik Analizleri Tablosu

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Siber zorbalığın ğrenci ilişkilerine etkileri	Süreç	Ayrışma	3
		Gruplaşma	3
		atışma	1
	Sonuç	Güven Kaybı	5
		şiddet	2
		Eğitimden Uzaklaşma	1

Tablo 6'yı incelendiğimizde araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalığın öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerine etkileri konusundaki görüşleri için yapılan içerik analizde süreç ve sonuç olarak iki alt tema oluşturulmuştur. Öğrenciler arasında yaşanan güven kaybının en çok dikkat çeken husus olduğu görülmüştür. Ayrışma ve gruplaşma bir diğer dikkat çeken hususlar olarak göze çarpmaktadır. Araştırmaya katılanların konu hakkındaki görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

Y6: Siber zorbalık, sosyal medya ile sınırlı değildir. Sınıf ortamında da etkisinin devam ettirir. Öğrenciler arasında gruplaşmalar meydana gelir. Bunun sonucunda da potansiyel bir çatışma ve kavga ortamı oluşur.

Y8: Siber zorbalık öğrencilerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkiler. Öğrencilerin tedirginlik duymalarına, gergin olmalarına neden olur.

Y5: Öğrencilerin saygı, sevgi, hoşgörü ve güven duygularını olumsuz etkilediğini dşnmiyorum.

Y3: Öğrenciler arasında çatışmalar yaşanmasına, kavga etmelerine neden olabilir.

2.1. Siber zorbalık ve ğrenci ğretmen ilişkileri

Araştırmaya katılan yöneticilere siber zorbalığın ğretmen ve ğrenci ilişkilerini nasıl etkilediği sorulmuştur. Araştırmaya katılan 14 yönetici de siber zorbalığın ğretmen ğrenci ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Konuda hakkında katılımcıların görüşleri için yapılan içerik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Siber Zorbalığın Öğrenci ve Öğretmen İlişkilerine Etkisine İlişkin İçerik Analizleri Sonuçları

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Siber zorbalığın öğretmen öğrenci ilişkilerine etkileri	Genel yansımalar	Öğretmen öğrenci arası çatışma	5
		Güven kaybı	3
		İlişkilerde monotonlaşma	1
		İlişkilerde mesafenin artması	1
	Öğretmen üzerindeki yansımalar	Öğretmenin rencide olması	2
		Öğretmen ve öğrenci arasındaki duygusal bağın zayıflaması	2
		Öğretmenin öğrenci hakkında olumsuz düşünmesi	2

Tablo 7'yi incelediğimizde araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalığın öğretmen ve öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerine etkileri konusundaki görüşleri; genel yansımalar ve öğretmen üzerindeki yansımalar şeklinde iki alt temada incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılanlar siber zorbalığın öğretmen öğrenci arasındaki karşılıklı güven duygusunu ve duygusal yakınlığı olumsuz olarak etkilediğini, öğretmenlerin öğrencileri hakkında olumsuz düşünmesine sebep olabileceğini ve öğretmenlerin yaşanan bu olaylar karşısında rencide olabileceği şeklinde görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte siber zorbalığın öğretmen ve öğrenciler arasında çatışmalara sebep olabilecek bir potansiyele sahip bir sorun olduğu araştırmaya katılanların birçoğu tarafından dile getirilmiştir. Bazı araştırmaya katılanların konuyla ilgili düşünceleri aşağıda sunulmuştur.

Y9: Facebook, instagram, twitter gibi sosyal medya ortamlarında öğretmenleriyle arkadaş olan öğrenciler okul hayatı bittikten sonra öğretmenine hakaret, kötü söz ve paylaşımlar yaparak zorbalık yapıyor. Öğrenciler öğretmenlerine karşı olan tutum ve davranışlarını okul ortamında değil sosyal medyada göstererek öğretmeni bütün kişilerin önünde rezil ediyor. Öğrenci ve öğretmenler böylelikle birbirinden uzaklaşıyor.

Y5: Siber zorbalık öğretmen ile öğrenci arasındaki karşılıklı güven duygusunu olumsuz yönde etkiler. Öğretmenlerin öğrenciler hakkında olumsuz tutum ve davranışlar geliştirmesine neden olur.

Y1: Öğretmen ve öğrenci arasında kurulan duygusal bağın zedelenmesine yol açar.

Y8: Öğretmen ve öğrenci arasında sevgi, saygı ve hoşgörüyü dayalı olan ilişkilerin zedelenmesine yol açabilir.

Siber zorbalığın okul disiplinine etkisi

Araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalığın okul içi disipline ilişkin etkilerine yönelik görüşleri için yapılan içerik analizi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Siber Zorbalığın Okul Disiplinine Etkisine İlişkin İçerik Analizleri Sonuçları

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Siber zorbalığın okul disiplinine etkileri	Psikolojik Ortam	Huzursuzluk	2
		Güven Bunalımı	1
		Korku	1
		Gerilim	1
	Sosyal Ortam	Gruplaşma	5
		Şiddet	4
		Sorunların Aileye Taşınması	2
		İstenmeyen Davranışlar	1

Tablo 8'i incelendiğimizde araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalığın okul içindeki disipline etkisi ile ilgili görüşleri; psikolojik ortama ve sosyal ortama etkiler adı altında iki alt tema altında incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılanlar siber zorbalığın okulda yaşanan korku, gerilim, huzursuzluk ve güven bunalımı gibi psikolojik unsurlar ile öğrenciler arasındaki gruplaşma, öğrencilerde davranış bozuklukları, okulda meydana gelen şiddet ve sorunların ailelere yansması gibi sosyal boyutlara ulaşabilecek türden sorunlara neden olabileceğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanlardan bazılarının bu konuya ilişkin görüşleri aşağıda yer almaktadır.

Y6: Siber zorbalık sonucunda öğrenciler arasında klikleşmeler olduğu için gerek sınıf içinde gerekse teneffüs aralarında istenmeyen olaylara mahal verebilmektedir. Bu da doğal olarak okul içerisinde diğer öğrencilerinde etkilenebileceği sorunlara yol açabilecektir.

Y5: Siber zorbalık öğretmen ve öğrenci arasında da karşılıklı güven duygusunu zedeler. Öğretmenin öğrenci hakkında olumsuz düşünmesini sağlar.

Y10: Öğrenciler arasında ahengi bozacak kutuplaşmalara neden oluyor. Ayrıca sınıf içi gruplaşmalara sebep olarak öğrencilerin saldırgan bir moda sokmaktadır.

Y7: Sosyal paylaşım siteleri üzerinden yapılan bu zorbalık nedeniyle çocuklar arasında korkuya neden olmakta. Bunun neticesinde veliler arasında da sıkıntılarda ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Teknik bilgi gerektiren siber zorbalık sorunları katılımcılar tarafından daha az karşılaşılan sorunlar olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin teknik bilgi gerektiren zorbalıkları yapabilecek bilgi seviyesine ulaşmadıkları söylenebilir. Fakat az da olsa öğrencilerden bazılarının teknik anlamda siber zorbalık yapabilecek seviyesine geldikleri anlaşılmaktadır. Bu durum siber zorbalığın önümüzdeki yıllarda daha da önemli bir problem olabileceğini göstermektedir.

Siber zorbalıkla mücadeleyle ilgili olarak katılımcıların bir kısmı kendi olanakları doğrultusunda teknik anlamda okullarda önlemler alarak zorbalıkla mücadele ettikleri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan yöneticiler, okullardaki bilgisayarların ve akıllı tahtaların siber zorbalığa karşı şifrelerinin korunması gibi teknik tedbirleri alma sorumlulukları olduğunu dile getirmişlerdir. Araştırmaya katılanların bazıları ise siber zorbalık durumu ile karşılaştıklarında yaşanan sorunla ilgili ailelere gerekli bilgilendirmeleri yaptığını belirtmişlerdir. Serin'de (2012) yaşanan bu tür zorbalıkların ilgili ailelerle paylaşılmasının yararlı olabileceğini belirtmiştir. Katılımcılar siber zorbalık ile mücadele etmede aile desteğinin önemini dile getirmişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin siber zorbalıkla mücadele etmede ailelerin beklentileri ise ev ortamında öğrencinin düzenli olarak takip edilmesi ve tablet, telefon ve bilgisayar gibi teknolojik aletlerin kullanım süresinin belirli saatler arasında olması gerektiği belirtilmiştir. Ailelerin okul rehber öğretmeni ile işbirliği içerisinde olmasını istedikleri belirlenmiştir. Yöneticilere göre siber zorbalık konusunda ailelere gerekli bilgiler verilmelidir. Yapılan araştırmalara göre ülkemizde anne ve babaların internetin güvenli bir şekilde kullanımı konusunda gerekli bilgi ve tecrübelerinin Avrupa'daki ailelere oranla çok daha düşük olduğu belirtilmiştir (Kaşıkçı ve diğerleri, 2014). Bu nedenle ailelerin interneti güvenli bir şekilde kullanımı konusunda gerekli eğitime ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Okuldaki yöneticiler siber zorbalıkla mücadele etmek için merkezi yönetimin bazı sorumluluklar alması ve bu sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Buna göre merkezi yönetim, siber zorbalığa yönelik olarak çeşitli yasal düzenlemelerle toplum içerisinde caydırıcı birtakım önlemler alarak çalışmalar yapmalıdır. Okullardaki rehberlik hizmetlerinin siber zorbalık konusunda aktif olarak hizmet verebilmesi için gerekli tedbirler almalı ve aile ile sürekli iletişim halinde olmalıdır. Merkezi yönetimin siber zorbalık konusunda farkındalıkları arttırmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermesi en önemli görevlerinden biridir. Bu kapsamda siber zorbalık hakkında eğitimcilere gerekli eğitimlerin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Siber zorbalık hakkında öğretmenlere ve yöneticilere hizmet içi eğitim çalışmaları verilerek zorbalığa karşı farkındalık düzeyleri artırılmalıdır.
- Siber zorbalıkla ilgili suçlar ortaokul disiplin yönetmeliğine eklenmeli, zorbalık yapan öğrencilere karşı yaptırım uygulanmalıdır.

- Okulda uygulanan eğitim programlarında değerler eğitimi teması altında işlenen konular siber zorbalıkla ilişkilendirilmelidir.
- Okul rehber öğretmenlerinin velilere siber zorbalıkla alakalı bilgilendirme eğitimi yaparak cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi teknolojik alet kullanımı konusunda velilerin daha bilinçli olmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y., Şahin, Y. L. & Erişti, B. (2010). Development of a scale to investigate cybervictimization among online social utility members. *Contemporary Educational Technology*, 1 (1), 46-59.
- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2011). Öğretmenlerin sanal zorbalık algılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 619-640.
- Beale, A. V. & Hall, K. R. (2007). Cyberbullying: What school administrators (and parents) can do. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 81 (1), 8- 12
- Bonanno, R. A., & Hymel, S. (2013). Cyber bullying and internalizing difficulties: Above and beyond the impact of traditional forms of bullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5). doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-0139937-1>
- Brown, C. F., DeMaray, M., & Secord, S. M. (2014). Cyber victimization in middle school and relations to social emotional outcomes. *Computers in Human Behavior*, 35(12), 10.1016/j.chb.2014.1002.1014.
- BurgeSs, A., Patchin, J., & Hinduja, S. (2009). *Cyberbullying and online harassment: Reconceptualizing the victimization of adolescent girls*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Capadocia, M. C., Craig, W. M., & Pepler, D. (2013). Cyberbullying prevalence, stability, and risk factors during adolescence. *Canadian Journal of School Psychology*, 28.
- Dredge, R., Gleeson, J., & Garcia, X. d. l. P. (2014). Cyberbullying in social networking sites: An adolescent victim's perspective. *Computers in Human Behavior*, 36.
- Dursun, Ö., & Akbulut, Y. (2010). *Investigation of Cyberbullying. Victimization and Communication Style in a Hybrid Learnin Environment"*. Paper presented at the International Joint Conference and Media Days, Eskişehir.
- Fredstorm, B. K., Adams, R. E., & Gilman, R. (2011). Electronic and school-based victimization: Unique contexts for adjustment difficulties during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 40. doi: 10.1007/s10964-010-9569-7 Freinberg, T., &
- Gradinger, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2009). Traditional bullying and cyberbullying. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 205.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, Cyberbullying and Suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3).
- Hunter, N. (2012). *Cyber Bullying*. London: Raintree.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6).
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. London: Blackwell.
- Levy, N., Cortesi, S., GaSser, U., Crowley, E., Beaton, M., Casey, J., & Nolan, C. (2012). *Bullying in a networked eraera: A literature review 2012*. Cambridge:: Berkman Center

for Internet & Society.

- Machmutow, K., Perren, S., Sticca, F., & Alsaker, F. D. (2013). Effectiveness of coping strategies for victims of cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(3). doi: 10.5817/CP2013-3-5
- Mckenna, K. Y. A., & Bargh, J. A. (1998). Coming out in the age of the Internet: Identity 'demarginalization' through virtual group participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3).
- Menesini, E., & Nocentini, A. (2009). Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217. doi: 10.1027/0044-3409.217.4.230
- Özdemir, Y. (2014). Cyber victimization and adolescent self-esteem: The role of communication with parents. *Asian Journal of Social Psychology*. doi: 10.1111/ajsp.12070
- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T., & CroSs, D. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9. doi: 10.1080/17405629.2011.643168
- Sakellariou, T., Carroll, A., & Houghton, S. (2012). Rates of cyber victimization and bullying among male Australian primary and high school students. *School Psychology International*, 33. doi: 10.1177/0143034311430374.
- Schneider, S. K., O'Donnell, L., Stueve, A., & Coulter, R. W. S. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1). doi: 0.2105/AJPH.2011.300308
- Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 430.
- Sticca, F., Ruggieri, S., Alsaker, F., & Perren, S. (2013). Longitudinal risk factors for cyberbullying in adolescence. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23. doi: 10.1002/casp.2136
- Usta, N. (2015). Türkiye'nin İnternet Kullanım Alışkanlıkları. *Digitalage, Ocak 2015*, 210.
- Vander, N., Overbeek, G., Engels, R., Scholte, R., & Meerkerk, G. J. (2009). Daily and compulsive Internet use and well-being in adolescence: A diathesis-stress model based on big five personality traits. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 765.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Wade, A., & Beran, T. (2011). Cyberbullying: The new era of bullying. *Canadian Journal of School Psychology*, 24. doi: 10.1177/0829573510396318
- Williard, N. (2007). *Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*. Newyork: Research Pres.